

## Proč učit ekonomii?

David Lipka

Mnoho debat se vede o to, jaká ekonomie by se měla vyučovat. Měla by být formalizovaná či vyjádřená v přirozeném jazyce? Na jakých předpokladech o racionalitě by měla stát? Tyto a mnohé další problémy, jakkoli jsou důležité, odsunují do pozadí otázku proč vůbec ekonomii učit. Ta totiž jen málokomu případně zajímavá, obzvláště zazní-li na půdě ekonomické vysoké školy. Proč zde učit ekonomii? Nejspíše proto, abychom ze studentů vychovali ekonomy. Ale jsme si touto odpovědí opravdu jisti? A co vůbec znamená být ekonomem? Obecná představa, která má nepochybné etymologické opodstatnění, zní, že ekonom je někdo, kdo ví jak správně hospodařit. Ví jak investovat a zbohatnout, jak vést firmu či stát. Lidé uvnitř profese budou protestovat. Většina členů ekonomických kateder bude tvrdit, že ekonom není ani investor, ani podnikatel, ani manažer či něco podobného. Budiž, o tom není sporu, kdo ale ekonom je? A má být vůbec každý, kdo studuje ekonomii, ekonomem?

Začněme od konce. Odpověď na poslední otázku se jeví nejméně problematická. Stejně tak jako se nestává každý, kdo někdy studoval chemii, chemikem, nestává se ani každý, kdo studoval ekonomii, ekonomem. A není to otázka toho, kolik kursů v daném oboru absolvoval či kolik knih přečetl. Ekonomem je ten, pro koho je ekonomie jeho oborem. Jak to chápat? Začnu konkrétním příkladem ukazujícím, kdo podle mého názoru ekonom není. Profesi ekonomů nelze třeba definovat jako množinu lidí, kteří píšou do ekonomických žurnálů či vydávají ekonomické knihy. Ano, tito lidé ekonomii ve svých vědeckých výstupech používají, či by ji alespoň používat měli, nicméně to z nich nedělá ekonomy. Ani lidem, kteří zkoumají vesmír či subatomární částice, totiž neříkáme matematici, nýbrž fyzici, ačkoli pro laika může jejich produkce vypadat jako nic než matematika. A nejen pro laika, oni matematiku ve skutečnosti používají. Je to pro ně však pouze nástroj či jazyk k popsání zkoumané reality. A ekonomii lze chápat podobně. Stejně jako matematika, ani ekonomie není empirickou vědou, ale spíše jazykem, který nám ve společenské realitě umožňuje číst. Pokusím se krátce naznačit proč.

Minimálně od poloviny třicátých let dvacátého století je ekonomie definována jako „věda, která studuje lidské chování jako vztah mezi cíli a vzácnými prostředky, které mají alternativní užití.“ (Robbins 1932, s. 15) Je to věda zabývající se studiem formálních implikací vztahu cílů a prostředků. Tato široce sdílená definice nám neříká nic o tom, co jsou specificky ekonomické otázky, které by útočily na lidskou mysl a žádaly si odpověď. Ekonomii přisuzuje množinu dopředu neznámých problémů, které lze objasnit tvrzením „Jev J je důsledkem volby mezi alternativními cíli vzhledem k existujícím omezením“. Tak tomu nebylo vždy. Podíváme-li se na vývoj předmětu ekonomie z historického hlediska, lze schematicky načrtnout asi následující obrázek. Ekonomové na svou původní otázku, co je příčinou bohatství národů, odpovídali, že to je nikým vědomě neřízená interakce mnoha lidí. (Smith, 2001 [1776]) To je přivedlo ke zkoumání, co přesně v onom chování tento překvapivý důsledek způsobuje. Jakmile následně porozuměli struktuře rozhodování jednotlivců, povšimli si, že vzájemné interakce chování nevedou jen k tvorbě bohatství, ale i k dalším společenským jevům, jež byly do té doby nevysvětlitelné. Tím se před nimi rozprostřela téměř nekonečná škála otázek, na které se cítili kvalifikováni odpovědět. Ekonomickým problémem se z původního bohatství stalo cokoli, co lze vysvětlit jako důsledek interakcí lidského rozhodování. Jinými slovy, ekonomové

zkoumáním příčin bohatství objevili univerzální vysvětlovací schéma, umožňující zodpovědět množství společenských otázek tím, že černou skříňku zkoumaných jevů rozloží na prvočinitele, které jsou každému člověku bezprostředně pochopitelné – na jednotlivá lidská rozhodnutí. Použijeme-li analogii s jazykem, tak lze říci, že se ekonomie zrodila ze snahy rozluštit jeden konkrétní nápis. V průběhu řešení se nicméně ukázalo, že porozumění onomu nápisu vyžaduje zvládnutí jazyka, kterým je psán nejen onen původní nápis, ale i mnoho jiných, o jejichž existenci jsme před tím neměli vůbec potuchy.

Ekonomické vysvětlení v moderní podobě tedy spočívá v redukování vysvětlovaného jevu na interakci individuálních rozhodnutí. Ta ekonomie chápe jako ekonomizaci, jako maximalizaci nějak definovaného uspokojení vzhledem k vnějším omezením. Pouze do té míry, do jaké se lidé nerozhodují náhodně, ale váží možné alternativy a snaží se zvolit takovou kombinaci, která se jim jeví jako nejlepší – jinými slovy ekonomizují, má ekonomie co říci. Tím však ještě ekonomické vysvětlení není vyčerpáno. Aby individuální rozhodnutí vytvořilo nějaký společenský jev jako třeba peníze, trh, hospodářský cyklus, stát, manželství, musí dojít k jeho propojení s dalšími individuálními rozhodnutími. V konečném důsledku tedy všechny jevy, které ekonomie dokáže vysvětlit, vznikají tak, že změna jednoho rozhodnutí modifikuje změnu jiného rozhodnutí, které modifikuje další rozhodnutí a tak dále až do doby, kdy vznikne zkoumaný jev.

Znamená to, že ekonomové vědí, jak se lidé za jistých podmínek rozhodnou? Vědí, kolik si koupím rohlíků, pokud se jejich cena zítra zvýší na 10 korun za kus nebo kolik budu mít dětí, pokud vláda zdvojnásobí porodné? Nevědí a obvykle to chápou, což ovšem neimplikuje, že vždy chápou i příčinu onoho omezení. Nejčastěji se odvolávají na množství působících příčin, které nelze efektivně izolovat. To je nepochybně ve společenské realitě problémem, ale nikoli zásadní. Základním problémem je, že některé kauzality ve zkoumaném procesu přestávají působit a naopak se objevují jiné. Specifičnost a omezení ekonomického vysvětlení nespočívá v množství působících příčin, ale v jejich proměnlivosti – ekonomické vysvětlení má historický rozměr.

Jednou z cest jak tento problém překonat je omezit ekonomické vysvětlení na situaci, kdy lidé pouze ekonomizují, ale v plném smyslu slova se nerozhodují. Jak bylo výše uvedeno, ekonomie chápe rozhodování jako ekonomizaci. Rozhodováním však běžně rozumíme daleko více. Rozhodování není řešením optimalizační úlohy, které by bylo předem obsažené v zadání. To, jak rozhodovací úloha vypadá, je člověkem spoluutvářeno, není to zcela determinováno podmínkami, které na člověka působí. Toto vše nicméně ekonomie zanedbává. Vstupuje do hry až ve druhém kroku, kdy člověk již nemění parametry projektu, který hodlá uskutečnit, nýbrž se pouze rozhoduje nalézt nejlepší možné řešení vzhledem k aktuálním hodnotám zvolených parametrů. Ještě jinak vyjádřeno, lidské rozhodování lze pro účel tohoto textu rozdělit na dvě roviny, na definici optimalizační úlohy (skutečné rozhodování) a na její řešení (ekonomizaci). Ekonomie se zabývá výlučně druhou rovinou.

Ekonomie vysvětluje, jak jednání jednotlivce X mění parametry ekonomizační úlohy jednotlivce Y, které mění parametry ekonomizační úlohy Z atd. Je omezené na situaci, kdy se lidé v plném smyslu nerozhodují, nýbrž setrvávají ve zvolených projektech, neboli opakovaně řeší stejný příklad s jinými čísly.

Ve skutečném světě se nicméně lidé rozhodují, opouštějí stávající projekty a začínají nové. Ekonomie tak skrze své teorémy konstruuje obecný hypotetický příběh, který by se mohl stát, který se však ve své obecnosti nejspíš nikdy nestal. Ekonomie nespojuje konkrétní fakta. Její vysvětlení má tuto

formu: pokud se nikdo nerozhodne jinak, tak A povede k B. Takové tvrzení však není empirické povahy, nespojuje kauzálně dva fakty A a B, pouze říká, že by spojené být mohly, ale záleží, jak se lidé rozhodnou. Ekonomické vysvětlení proto nikdy nemůže být empiricky vyvrácené poukazem na to, že A neimplikovalo B.

Co naopak lze falsifikovat, je vysvětlení historické, které usouvztažňuje konkrétní fakta. Historické vysvětlení nevzniká tím, že vezmeme podmínky v čase  $t-1$  (A), dosadíme je do teoretického generátoru univerzálních příběhů a odečteme správný výsledek (B). Historické vysvětlení musí navíc zahrnout všechny z hlediska ekonomie nahodilé změny, tedy zejména plnohodnotné lidské rozhodování. Ekonomické vysvětlení je sice jeho základním stavebním kamenem, nikoli však jedinou součástí. Je třeba mít na paměti, že samotný kámen ještě není dům a že právě dům je konečným cílem našeho snažení. Ekonomie je jen jakýmsi jazykem, gramatikou, která předepisuje jak skládat věty, ale neříká, zda jakékoli z těchto vět kdy byly napsány či vyřčeny.

Proč tedy učit ekonomii? K čemu je dobrý či užitečný nástroj označovaný jako ekonomie? Co konkrétně nám dokáže osvětlit ve společenské realitě? Z podstaty ekonomického vysvětlení plyne, že je do jisté míry triviální - začíná u předvědeckého rozumění společenským jevům, které následně potvrzuje nebo vyvrací odkazem na rovněž předvědecky daný fakt lidského rozhodování. Frank Knight (1951, s. 4) trefně poznamenává, že „větší část opravdu důležitých věcí, které má ekonomie naučit, jsou věci, které by lidé pochopili sami, kdyby je chtěli pochopit“.

Dobře jsou přínosy a nedorozumění ohledně ekonomického vysvětlení patrné třeba na tradičním problému mezinárodního obchodu. Ekonomie nepřináší žádné nové poznání o jeho prospěšnosti. Ekonom neříká lidem, že po provedení složitých experimentů či komplikovaného vyvozování potvrdil, že směna je ve skutečnosti ex ante výhodná pro obě strany, a že je tudíž mezinárodní obchod žádoucí. Výhodnost směny je důvodem, proč lidé směňují. Obchod probíhá, protože jej lidé jako prospěšný vnímají bez ohledu na to, co o tom ekonomové píší. Ekonomie pouze vysvětluje, že individuální směna má i nezamýšlené důsledky, jisté projevy, které se bez teoretických znalostí mohou jevit jako záhady a které někteří lidé třeba mohou z důvodů neporozumění považovat za odstranění hodné. Ekonomie nepřináší lidem nic jiného, než toto sdělení: daný jev není záhada, je to projev vašeho rozhodnutí, které jste činili za účelem většího uspokojení.

Obecně ekonomie ukazuje, že jevy, které se netrénované myslí jeví jako přírodní či záměrně vytvořené, lze zredukovat na interakce konkrétních lidí, z nichž nikdo zkoumaný jev vůbec nemusel zamýšlet uskutečnit. Takové poznání může být prakticky užitečné hned ve dvou rovinách. Za prvé se hodí vědět, že nějaký pozorovaný jev vůbec ekonomickým jevem je. Je rozdíl, zda něco považujeme za náš výtvar či přírodní úkaz nebo za projev aktuálního jednání množství lidí, kteří si nejsou ani vědomi své existence, natož aby na výsledku nějak spolupracovali.

Vezměme si konkrétní příklad peněz. Na otázku, co jsou peníze, začne většina laiků popisovat bankovky a mince. Považují peníze za věci, které někdo vyrobil. To je pak svádí k přesvědčení, že s nimi lze jako s věcmi manipulovat. Jsou-li peníze věci, zdá se oprávněné očekávat od zvýšení jejich množství v oběhu zvýšení společenského bohatství. Ekonomie však ukazuje, že množství peněz s bohatstvím nijak nesouvisí. To, co dělá peníze penězi, není onen substrát – bankovka, mince či nějaká komodita, ale význam, jaký jednající těmto věcem přisuzují. Když tedy ekonomové mluví o funkci peněz a prospěchu, který z nich plyne, mají na mysli vzájemně koordinovaná očekávání lidí, že za nějakou konkrétní věc (či v případě bezhotovostních peněz dokonce jen za nějaký příslib) bude

možné směňovat ostatní statky. Peníze jsou projevem jednání, existují pouze v hlavách lidí, nejsou něčím, co lze vytvořit bez zformování specifických postojů a očekávání lidí.

A obdobné platí třeba i pro cenu. Vysoké ceny jsou nezdědka chápány jako „věcná“ překážka bránící odstranění chudoby. Od jejího odstranění (v podobě regulace cen) lidé očekávají odstranění problému chudoby. Jenže i ceny jsou pouhým projevem jednání, nikoli věcí, se kterou bychom mohli nějak nakládat. Překáží-li nám v cestě strom, můžeme jej pokácet, překáží-li nám vysoké ceny, nelze s nimi udělat nic. Jejich modifikaci lze dosáhnout jen obměnou jednání, která se v cenách manifestují.

Za druhé může být užitečné rozpoznat, jak nějaký ekonomický jev vznikl. Zůstaňme ještě u příkladu peněz. Proč peníze existují? Co je jejich příčinou? Zatímco kupříkladu Aristoteles v Etice Nikomachově (2007, s. 121 a dále) říká, že peníze existují na základě zákona (tedy jako důsledek účelového rozhodnutí), podle Mengera (1892) a jeho následovníků vznikají peníze postupně z komodit, které jsou díky svým vlastnostem nejvíce obchodovatelné, a jejichž obchodovatelnost se dále zvyšuje s tím, jak je lidé přijímají nejen kvůli jejich přímému užití, ale i z důvodů jejich obchodovatelnosti. Tento proces s pozitivní zpětnou vazbou podle Mengera přirozeně směřuje k ustavení jednoho statku jako nejobchodovatelnějšího (univerzálního prostředku směny), tedy ke vzniku peněz. Které z uvedených vysvětlení je platné? Máme být vděční za výhody nepřímé směny jednomu konkrétnímu panovníkovi nebo tisícům anonymních jedinců? Na to vše lze získat odpověď jen s pomocí ekonomie.

Její přínos spočívá v tom, že díky ní dokážeme říci, proč se něco stalo, či s jistou nadsázkou řečeno, kdo za zkoumané jevy může. Bez ekonomie je historická matérie jen nepřehlednou změť po sobě následujících událostí a každá historická interpretace pouhým náhodným pokusem. Historie může být učitelkou života jen za podmínky, že rozumí, které střípky do sebe zapadají proto, že patří přirozeně k sobě, a které pouze náhodou. Ekonomie tedy umožňuje porozumět historii, kterážto nám přináší poznání ve smyslu *episteme* nikoli *techne*. Znalost historie není v úzkém smyslu nijak užitečná, neumožňuje nám nic zkonstruovat, pouze osvětluje, co se událo. A ekonomie je k tomu nutnou podmínkou. Nelze než souhlasit s Hayekem, (1988, s. 76), že úkolem ekonomie je „ukazovat lidem, jak málo vědí o tom, o čem si myslí, že mohou konstruovat“.

Z uvedeného také plyne, že stejně jako ekonomie sama o sobě nedokáže nic vysvětlit, ale pouze umožňuje podat vysvětlení, nedokáže ani nic budoucího předpovědět. Zatímco při pohledu zpět potřebujeme odhalit všechna relevantní fakta, při pohledu dopředu potřebujeme všechna relevantní fakta (změny jednání) odhadnout. Stejně jako pro vysvětlení jevu v čase  $t$  nevystačíme se znalostí podmínek v čase  $t-1$ , nedokážeme s jistotou (ani objektivně kvantifikovatelnou pravděpodobností) v čase  $t$  říci, jak bude situace vypadat v čase  $t+1$ . A opět se nejedná jen o problém množství působících efektů, nýbrž o to, že lidé mohou měnit a mění parametry ekonomizačních úloh, které řeší. Ekonomie se může vydávat za technologickou vědu jen s doložkou, že její návody platí, pokud se lidé nerozhodnou jinak. Zatímco použitá na minulost musí být vždy doprovázena historickým rozuměním, obrácená na budoucnost vyžaduje podnikatelský odhad. Jen v sepětí s ním lze pomocí ekonomie předvídat možné scénáře budoucího vývoje.

Proč tedy učit ekonomii? Tím hlavním cílem asi není vychovat ze studentů ekonomy, kteří budou rozvíjet samotnou ekonomii jako nástroj poznání. Bez nich by to samozřejmě nešlo, ale takových jedinců stačí hrstka. Ekonomii nestudujeme z obdobného důvodu, jako se učíme podvojně účtovat, stavět domy či vyrábět tlačenu. Ekonomie není *techne*. Ekonomii se učíme jako jazyku, který nám umožňuje číst v knize historie a formulovat opodstatněná očekávání o tom, jakým způsobem se bude

naše společenská realita vyvíjet. Ekonomie není užitečným nástrojem pro úzkou skupinku vyvolených specialistů, s její pomocí nevyrábíme předměty, které by byly ostatním ku prospěchu a které by tito mohli používat, aniž by rozuměli jejich fungování. Ekonomie je jako gramatika. I ona nás obklopuje ze všech stran, i ona nám umožňuje porozumět obsahu sdělení a i ona má pro nás smysl, jen když ji sami ovládáme.

#### **Literatura:**

Aristoteles (2007). *The Nicomachean Ethics*.

Hayek, F. A. (1988) *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*.

Knight, F. H. (1951) The role of Principles in Economics and Politics. *American Economic Review*. Sv. 41, č. 1, s. 1 – 29.

Menger, C. (1892) On the Origin of Money. *Economic Journal*. Sv. 2, s. 239 – 255.

Robbins, L. (1932) *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*.

Smith, A. (2001 [1776]). *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*.